

СТАТТЯ НОМЕРА

Валерій Васильович СОКУРЕНКО,
доктор юридичних наук, професор, заслужений
юрист України, ректор (Харківський національний
університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

МЕХАНІЗМ МОНІТОРИНГУ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Проаналізовано основні елементи механізму кримінологічного моніторингу та його функціональні засади. На підставі аналізу запропоновано розширене тлумачення названої категорії, що враховує провідні сутнісні ознаки та характеристики.

Ключові слова: моніторинг, протидія злочинності, механізм, кримінологічний аналіз, елементи.

Постановка проблеми. Кримінологічний моніторинг – це системна відповідь на складні виклики й загрози національній безпеці з боку злочинності. Він з'являється як закономірний результат реалізації міждисциплінарного підходу в кримінологічних дослідженнях і запозичення для вирішення власних специфічних завдань найбільш придатних методичних та організаційних інструментів із суміжних галузей знань. Поряд із цим, хоча кримінологічний моніторинг є категорією достатньо поширеною в науковому обігу, йому не приділялося належної уваги в наукових дослідженнях, що призвело до певного зниження його теоретичного значення та низької практичної ефективності.

Дослідженню різних аспектів концептуальних і прикладних характеристик кримінологічного моніторингу присвячено праці О. М. Бандурки, Є. М. Блажівського, Я. І. Гілінського, Ю. Б. Данильченка,

О. М. Джужи, А. Е. Жалінського, О. Г. Кальмана, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, В. А. Плешакова, Д. А. Шестакова та деяких інших учених. Визнаючи досить значний внесок цих науковців у розроблення зазначеної проблематики, слід все ж таки звернути увагу на несформованість єдиних методологічних засад розуміння цієї категорії та її функціональних характеристик. Ця проблема потребує свого вирішення. Кримінологічний аналіз функціональних засад механізму моніторингу протидії злочинності становить **мету** написання цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Функціональні засади здійснення кримінологічного моніторингу відображають більшою мірою процедурні та телеологічні його характеристики. Серед останніх, слід, перш за все, звернути увагу на діяльнсну природу моніторингу: він не існує в об'єктивній дійсності як певний автономний феномен значного ступеню абстрагування, відокремлений від суб'єкта кримінологічної практики, а складається з низки послідовних дій, що вчиняються уповноваженими особами (або ж ініціативними дослідниками) за заздалегідь визначеною науково обґрунтованою методикою. Остання передбачає, по-перше, стадійну диференціацію процесу моніторингу, а, по-друге, змістовне насичення відповідних стадій конкретними видами діяльності, які в системі складають спостереження, тобто передбачають: а) збирання кримінологічної інформації; б) її аналіз; в) узагальнення; г) оцінювання. Кожна із цих підгруп діяльності як складова спостереження в кримінологічному моніторингу володіє власною темпорально, методично й методологічно визначеною специфікою.

Значну інформацію про механістичний зміст і пізнавальну природу кримінологічного моніторингу надають такі його елементи, як об'єкти, ціль, завдання, функції, структура, сфери та форми практичного застосування.

Щодо об'єктів кримінологічного моніторингу можливо припустити, що їх спектр буде настільки ж широким, наскільки широкими є і предметні межі науки кримінології. Проектуючи загальновідомі уявлення про останні на площину моніторингового дослідження, маємо змогу запропонувати такий перелік об'єктів моніторингу протидії злочинності:

- 1) злочинність у єдності її стану, структури та динаміки; фонові для злочинності явища;
- 2) соціальні наслідки злочинності, її ціна;
- 3) детермінанти злочинності (як дійсні, так і прогнозовані);
- 4) ступінь криміналізації суспільства в цілому, а також окремих соціальних груп;
- 5) індивідуальні злочинні прояви в динаміці змін в окремих складових їх механізму залежно від об'єкту посягання, способів, засобів і мотивів вчинення злочину;
- 6) стан протидії злочинності;
- 7) стан і тенденції розвитку науки кримінології.

При цьому варто акцентувати увагу на тому, що ключовою ознакою будь-якого об'єкту кримінологічного моніторингу є його динамічний

характер, адже він перебуває у постійному русі, зміні. Власне кажучи, такий динамізм і формує ситуацію ризику в системі управління, коли майбутній стан кримінологічно значущого об'єкту (системоутворюючого за своєю природою для протидії злочинності) є невизначеним, у зв'язку з чим потреба в збалансуванні функціонування системи, її прагнення до рівноважного стану породжують необхідність у постійному отриманні інформації про ризиковані параметри розвитку.

Будь-який процес спостереження як інструмент управлінської й пізнавальної діяльності характеризується своєю цілеспрямованістю. Остання ж, у свою чергу, передбачає застосування апріорних припущень про властивості предмета спостереження. Такі припущення диктують вибірковість спостереження, акцентування його лише на найбільш суттєвих, магістральних характеристиках кримінологічно значущих об'єктів. У цьому контексті варто зауважити, що роль таких гіпотез та пов'язаних із ними тлумачень зростає зі збільшенням кількості необхідних побічних спостережень, що пов'язано зазвичай зі складноутвореним, інтегративним характером детермінаційного комплексу злочинності. Через це предмет прямого спостереження вичерпується даними, фактично накопиченими, зібраними та проаналізованими. Побічні ж спостереження здійснюються на підставі дескриптивних припущень, що ґрунтуються на знаннях розгалуженості зв'язків між різними соціальними феноменами, подіями, процесами та злочинністю, фоновими для неї явищами тощо. Визнаючи таку закономірність побудови спостереження в межах кримінологічного моніторингу й не тільки, слід поряд із цим зберегти межі моніторингу протидії злочинності як дослідження емпіричного, певною мірою поверхневого, пілотного, з тим, щоб воно відповідало потребам оперативності в управлінській системі антикримінальної діяльності. Здійснити це дозволяє усвідомлення чіткої мети вказаного моніторингу, якою, на нашу думку, доцільно визнати підвищення (підтримання) ефективності управління протидією злочинності.

Однак така мета має стратегічне значення, тоді як перед суб'єктом організації моніторингової діяльності завжди стоїть низка питань тактичного порядку: для чого створюється система моніторингу, хто є адресатом обробленої моніторингової інформації; які завдання повинна вирішувати система з огляду на структурно-організаційну, ресурсну, кадрову й темпоральну кон'юнктуру; які об'єкти є ключовими, а які становлять моніторинговий фон і які параметри цих об'єктів слід відстежувати; які умови переходу від одного стану до іншого існують у системі; в якому вигляді, як довго зберігати отримані дані та в якому вигляді їх представляти адресатам, тощо. Такий ланцюг логіко-формалізованих фрагментів розгортання вихідних змістовно-організаційних посилок формування системи моніторингу протидії злочинності зумовлює необхідність визначити так зване «дерево цілей». Застосування цього методу в процесі цілепокладання зводиться до ієрархічного структурування переліку цілей організації управління, в якому

цілі більш низького рівня підпорядковуються та слугують для досягнення цілей вищого рівня.

Як можна побачити із запропонованої схеми дерева цілей моніторингу протидії злочинності, найближчими до його стратегічної мети є такі тактичні цілі.

1. Сприяння формуванню кримінологічного прогнозу в межах управління протидією злочинності шляхом надання відповідним суб'єктам прогнозування обробленої, проаналізованої, узагальненої, науково оціненої та достовірної інформації й лише в тому обсязі, який визначається конкретними потребами передбачення розвитку системи протидії злочинності в тій чи іншій сфері, на рівні чи напрямку її функціонування; об'єкти (їх зміст та обсяг) моніторингу визначаються залежно від потреб кримінологічного прогнозування відповідного виду (загальнодержавного, регіонального, місцевого чи галузевого), рівня, динаміки, структури, географії та ціни злочинності; окремих груп детермінант злочинності; стану функціональної спроможності суб'єктів антикримінальної діяльності тощо.

2. Сприяння в перевірці гіпотез у процесі управління протидією злочинності. Такі гіпотези у сфері антикримінальної діяльності є поширеними зазвичай у двох видах: дослідницькі та робочі. Гіпотези першого виду використовуються під час реалізації експериментальних заходів запобігання злочинам, коли, враховуючи їх інноваційний характер, неможливо заздалегідь спрогнозувати соціальні (серед іншого й кримінологічні) ефекти від запровадження. Окрему модель застосування кримінологічного моніторингу під час експерименту в межах кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів описує Ю. В. Орлов. Учений зазначає, що у кримінологічному експерименті під час експертно-кримінологічного дослідження нормативно-правових актів чи їх проектів саме останні являють собою першу групу об'єктів, за дією яких треба налагодити спостереження. Другу ж групу становлять статистичні дані та результати соціологічних досліджень, здатні виявляти кореляцію з дією нормативно-правового фактору. Залежно від сфери правового регулювання це можуть бути показники надходжень до державного бюджету, кількість осіб, поставлених на облік, як таких, що хворіють на алкоголізм, наркоманію тощо; кількість безробітних; кількість зареєстрованих злочинів та осіб, що їх вчинили, у сфері суспільних відносин (а також похідних, взаємопов'язаних сферах), що регулюються нормативно-правовим актом, тощо. Для виявлення зв'язків між зазначеними групами об'єктів на певний час організовується кримінологічний моніторинг – безперервне стеження за дією зазначеного нормативно-правового акта, вимірювання його кримінологічних параметрів та їх аналіз. На підставі цього після оброблення отриманої інформації формується остаточний висновок про кримінологічну ефективність або неефективність нормативно-правового акта чи окремих його положень, за необхідності розробляються відповідні рекомендації [2, с. 154–155].

3. Сприяння в аналізі ефективності діяльності суб'єктів протидії

злочинності й окремих їх заходів. Постановка такої мети спрямовує моніторингову діяльність на виявлення відхилень у процесі реалізації управлінського рішення в сфері протидії злочинності, а також на відповідність системи антикримінальної діяльності в цілому й окремих її блоків соціальним запитам і внутрішньосистемним можливостям та пріоритетам розвитку. У свою чергу, досягнення вказаної цілі зумовлює подальшу її диференціацію на дві більш дрібні:

1) спостереження за дотриманням законності в діяльності суб'єктів протидії злочинності та ступенем їх відповідності спеціальним вимогам передбачає окрему лінію моніторингової діяльності, спрямованої на забезпечення внутрішньої безпеки системи протидії злочинності шляхом спостереження за: а) показниками (рівнем, коефіцієнтами, динамікою, структурою тощо) девіантної поведінки суб'єктів цієї системи за матеріалами кримінальної статистики та дисциплінарних проваджень; б) факторами, що сприяють такій поведінці; в) рівнем та якістю знань і навичок суб'єктів антикримінальної діяльності (зокрема, шляхом періодичних атестацій); г) рівнем та якістю спеціалізованої підготовки кадрів у системі відомчих навчальних закладів; д) показниками кількісного співвідношення кадрів фактичним потребам практичних підрозділів суб'єктів протидії злочинності шляхом спостереження за змінами в рівні навантаження (в нормах-годинах чи кількості кримінальних проваджень, оперативно-розшукових справ) на одного працівника правоохоронного органу чи суддю з урахуванням динаміки ротації кадрів у цих органах;

2) спостереження за станом виконання кримінологічних планів, зокрема планів науково-дослідних робіт; досягнення цієї мети забезпечує вчасне коригування планів з підвищенням їх адаптивності до мінливих умов соціально-економічного, культурно-психологічного, правового й політичного простору, в якому реалізуються заплановані заходи, що, врешті-решт, обумовлює ефективність програмування та планування як елементів управління системою протидії злочинності та її продуктивності в цілому.

Спостереження за станом реалізації планів науково-дослідних робіт у сфері протидії злочинності покликане сприяти усуненню розриву між наукою та кримінально-превентивною практикою та впровадженню результатів наукових досліджень у діяльність суб'єктів протидії злочинності. Дотичним до цієї мети моніторингу протидії злочинності є спостереження за ініціативними дослідженнями кримінологічного, кримінально-правового, кримінально-виконавчого та суміжного спрямування, що, в свою чергу, має забезпечити узгодженість і координацію евристичної діяльності в цій галузі. На сьогодні таку роль виконує Національна академія правових наук України, а також Кримінологічна асоціація України, які, акумулюючи в своїх структурних підрозділах значний науковий потенціал, відслідковують тенденції й напрямки наукових досліджень із проблем протидії злочинності, узагальнюють досвід і формують відповідні стратегії діяльності з метою забезпечення повноти й

усебічності наукового супроводження процесу протидії злочинності.

Найближчими цілями кримінологічного моніторингу, завдяки досягненню яких реалізуються всі попередні, є збирання, аналіз, узагальнення й оцінювання кримінологічної інформації за критеріями належності, що визначаються метою вищого порядку. Вважаємо, що одержання кримінологічної інформації є не самоціллю моніторингу протидії злочинності, а його завданням (тобто не стратегічною, а тактичною метою найнижчого рівня за схемою дерева цілей), виконання якого покликане забезпечити таку кінцеву мету, як підвищення (підтримання) ефективності управління протидією злочинності. Таке бачення ґрунтується на системному аналізі кримінологічного моніторингу, який не є автономним утворенням, а вплітається в систему більш загального рівня управління, а тому його дослідження має здійснюватись з урахуванням і структурно-функціональних характеристик, що виводять моніторинг протидії злочинності на широке бачення природи цього процесу.

Отже, в широкому (механістичному) розумінні моніторинг протидії злочинності становить спеціалізовану постійно функціонуючу інформаційну технологію забезпечення ефективного кримінологічного аналізу, прогнозування та контролю в системі протидії злочинності, засіб підтримання її адаптивності й інтеграції із соціальним середовищем. Перш за все, в цьому визначенні слід звернути увагу на таку категорію, як «інформаційна технологія», яка вживається нами для позначення процедурної природи кримінологічного моніторингу.

Термін «технологія» походить від грецького «*techne*» й означає мистецтво, майстерність, уміння, що є процесами [2, с. 472]. Інформаційна технологія визначається в літературі як комплекс методів і процедур, за допомогою яких реалізуються функції збирання, передавання, оброблення, зберігання та доведення до відома користувача інформації в організаційно-управлінських системах [3, с. 28; 4, с. 14; 5, с. 9]. Отже, визначаючи моніторинг протидії злочинності як різновид інформаційної технології, тим самим ми постулюємо її приналежність до класу науково-дослідницьких процедур. Останнім властива методична виваженість в організації та здійсненні. Натомість діяльність, хоч і спрямована на спостереження за кримінологічно значущими об'єктами, проте здійснювана без урахування відповідних методичних настанов і принципів, не може претендувати на статус моніторингового дослідження. У зв'язку з цим кримінологічний моніторинг потребує вироблення належної науково обґрунтованої методики.

Застосування кримінологічного моніторингу як спеціалізованої інформаційної технології має на меті забезпечення ефективного кримінологічного аналізу, прогнозування та контролю в системі протидії злочинності. І якщо про сприяння прогнозуванню йшлося вище, то в разі аналізу широкого підходу до визначення кримінологічного моніторингу останній виводиться на рівень його розуміння саме як інструменту

реалізації контролю в управлінні протидією злочинності.

У цьому контексті в літературі слушно зазначено, що будь-яке управління розглядається як процес упорядкування системи, спрямований на зменшення невизначеності її стану, який викликається деструктивним впливом на систему як ззовні, так і зсередини [6, с. 74]. Дійсно, практично будь-яка система прагне до розвитку та самозбереження, намагаючись уникнути деградації й руйнування. Процес упорядкування пов'язується з установленням нормативів, заборон і приписів та контролю за їх додержанням і виконанням (моніторинг внутрішніх дестабілізаційних чинників), а також відповідності вихідних управлінських установок зовнішнім змінним факторам (моніторинг зовнішніх дестабілізаційних чинників). Отже, потреба в моніторингу з'являється тоді, коли в організації якогось процесу важливо постійно відстежувати зміни в реальному предметному середовищі явища з тим, щоб включати результати поточних спостережень до процесу управління. Саме завдяки цій здатності моніторингового дослідження забезпечувати суб'єктів управління інформацією про внутрішній баланс сил, засобів і ресурсів системи протидії злочинності з урахуванням даних кримінологічних аналізів, прогностичних оцінок та планів, а також даних про відповідність стану системи об'єктивним зовнішнім факторам соціально-економічного, політичного, правового й соціально-психологічного характеру, дійсним і передбачуваним параметрам криміногенної ситуації, проявляться бінарна сутність кримінологічного моніторингу. Він виявляється:

а) інструментом підтримання здатності системи протидії злочинності до самоорганізації шляхом виявлення й усунення внутрішніх суперечностей;

б) з'єднувальною ланкою цієї системи та соціального простору й громадянського суспільства, що забезпечує соціально зорієнтовану інституціоналізацію кримінально-превентивних структур і механізмів та їх інтеграцію із суспільством у широкому значенні.

Чим більшою є інтенсивність інтеріоризації (як за частотою спостережень, так і за предметною їх глибиною) в процесі управління протидією злочинності, зокрема через проведення постійно діючого кримінологічного моніторингу, тим ефективнішою вона є, тим справедливішою буде державна влада в очах громадськості.

Таким чином, через призму вищезазначених рівнів соціальної інтеграції суспільство розглядається як триєдиний – біологічний, цивілізаційний і духовний – феномен. При цьому система протидії злочинності пронизує всі зазначені рівні, забезпечуючи виживання виду, його прогресивний цивілізаційний (соціальний, правовий, демократичний) розвиток, серед іншого й на основі захисту духовних цінностей і сприяння відтворенню традиційних культурних фреймів. Разом із тим така наскрізність антикримінальної діяльності не є даністю, а підтримується цілеспрямованою діяльністю суб'єктів соціального управління, спрямованою на формування відповідності цієї системи соціокультурному

контексту. Це досягається шляхом:

а) комплектування суб'єктів протидії злочинності кадрами, які є «надійними» та «репрезентативними» носіями провідних і бажаних культурних зразків для конкретного соціуму;

б) систематичного спостереження за соціальними інноваціями, зокрема й тими, що відбуваються у девіантних, злочинних формах.

Отже, моніторинг протидії злочинності виявляється свого роду «семіотичним мостом», інформаційним каналом зв'язку спеціалізованої підсистеми соціального організму, якою є протидія злочинності, із зовнішнім по відношенню до неї середовищем. За допомогою моніторингу розмиваються межі такої диференціації, а сама протидія злочинності наближується не до штучних, насаджуваних соціальних конструктів, а до однієї з оптимальних складових процесу самоорганізації суспільства; стає одним із проявів його інтеграції на цивілізаційному рівні, сприяє наближенню співвідношення держави (як форми) та громадянського суспільства (як змісту) до діалектичної рівноваги, безконфліктного та прогресивного співвідношення.

Таке розуміння структурно-функціональних характеристик кримінологічного моніторингу відповідає завданням формування сервісної, нерепресивної, випереджаючої моделі (стратегії) протидії злочинності.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів: науково-методичне забезпечення: монографія. Сімферополь : КРП, 2010. 266 с.
2. Івченко А. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2002. 540 с.
3. Денісова О. О. Інформаційні системи і технології в юридичній діяльності. Київ : КНЕУ, 2003. 315 с.
4. Рагулин П. Г. Информационные технологии. Владивосток : ТИДОТ ДВГУ, 2004. 208 с.
5. Бастриков М. В., Пономарев О. П. Информационные технологии управления. Калининград : Изд-во Ин-та «КВШУ», 2005. 140 с.
6. Якунин В. А. Педагогическая психология. СПб. : Изд-во В. А. Михайлова, 2000. 349 с.

Стаття надійшла до редакції 12.01. 2019

Валерий Васильевич СОКУРЕНКО,

доктор юридических наук, профессор

(Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина)

МЕХАНИЗМ МОНИТОРИНГА ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

Проанализированы основные элементы механизма криминалистического мониторинга и его функциональных основ. На основании анализа предложено расширенное толкование названной категории,

учитывающее ведущие сущностные признаки и характеристики.

Ключевые слова: *мониторинг, противодействие преступности, механизм, криминологический анализ, элементы.*

Valerii V. SOKURENKO,

Doctor of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIME PREVENTION MONITORING MECHANISM

The article analyzes the main elements of the mechanism of criminological monitoring, its functional principles. Based on the conducted analysis the author has suggested a broad interpretation of the said category, taking into account the leading essential features and characteristics.

Key words: *monitoring, crime counteraction, mechanism criminological analysis, elements.*